

УДК 338.1;369.014

ЕВОЛЮЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Гордей О.Д.,
Пацай Б.Д.

Предмет дослідження. *Взаємозв'язки та взаємозалежності між структурними елементами соціально-економічної системи, які трансформуються в процесі еволюційних змін світових стандартів якості життя.*

Мета роботи – розгляд природніх факторів і чинників, які зумовили трансформаційні зміни соціально-економічних систем країн та деталізація розглянутих трансформацій для аналогічної української системи для подальшого удосконалення її функціонування у подальшому.

Методи та методологія дослідження. Дослідження базується на вивченні системної методології під час доведення об'єктивності еволюційних трансформацій соціально-економічних систем. Основні методи, які використанні в дослідженні – це загальні теоретичні (аналізу, синтезу, індукції та дедуції) для виділення базових принципів соціально-економічної системи, а також емпіричний метод для характеристики основних ознак оптимальності структури досліджуваної системи в Україні.

Результати роботи. Складність досліджень при розгляді трансформаційних змін соціально-економічних систем пояснюється багатовекторністю поняття економічного та соціального розвитку, великою кількістю факторів, що зумовлюють цей рівень і пов'язано як з економічними передумовами функціонування в певній державі, так і з соціальними: індивідуалізованими (демографічними, расово-етнічними, соціально-статусними) характеристиками самих людей, що формуються у них в середині системи, стосується особливостей їх життєвого циклу, системи цінностей індивідів і суспільства в цілому і нарешті готовністю, здатністю або нездатністю, бажанням або небажанням приносити економічний ефект в процесі своєї життєдіяльності. Це впливає під час поєднання концепції розвитку людською потенціалу та концепції стійкого розвитку, яка трактується як така система організації суспільства, при якій задоволення потреб нинішнього покоління відбувається не в збиток можливостям задоволення потреб майбутніх поколінь. Як базовий принцип стійкого розвитку розглядається збереження природного капіталу, мінімізація зовнішніх ефектів (екстерналій) для майбутніх поколінь. Ці два підходи іноді об'єднують у вигляді концепції стійкого людського розвитку, що має бути покладено в основу оптимальної структури соціально-економічної системи.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в таких галузях наукових знань як фінанси, гроші та кредит, соціологія, галузь соціальної сфери, що дозволяє вивчити складові елементи складної соціально-економічної системи та оптимізувати її структуру в Україні для підвищення рівня життя населення.

Висновки. Розвинені країни мають відносно збалансовану структуру соціально-економічної системи, яка містить функціональну інфраструктуру, потужний середній клас, активний малий та середній бізнес, тоді як багато інших країн, в тому числі і Україна характеризуються украй низьким рівнем доходів як в економіці, так і у населення, а також надзвичайно поляризованим суспільством. У цілому, враховуючи докорінні відмінності між постіндустріальними й індустріальними країнами, можна виділити особливі причини соціальної диференціації населення, характерні для останніх, що дозволить трансформувати неефективні соціально-економічні системи.

Ключові слова: трансформація, соціально-економічна система, стратегія, системний підхід, економічна вигода, соціальна диференціація, рівень життя населення.

ЭВОЛЮЦИОННЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ

Гордей О.Д.,
Пацай Б.Д.

Предмет исследования. Взаимосвязи и взаимозависимости между структурными элементами социально-экономической системы, которые трансформируются в процессе эволюционных изменений мировых стандартов качества жизни.

Цель работы – рассмотрение природных факторов и причин, которые обусловили трансформационные изменения социально-экономических систем стран и детализация рассмотренных трансформаций для аналогичной украинской системы для дальнейшего совершенствования ее функционирования в дальнейшем.

Методы и методология исследования. Исследование базируется на изучении системной методологии при доказательствах объективности эволюционных трансформаций социально-экономических систем. Основные методы, которые использованы в исследовании – это общие теоретические (анализа, синтеза, индукции и дедукции) для выделения базовых принципов социально-экономической системы, а также эмпирический метод для характеристики основных признаков оптимальности структуры исследуемой системы в Украине.

Результаты работы. Сложность исследований при рассмотрении трансформационных изменений социально-экономических систем объясняется многофакторностью понятия экономического и социального развития, большим количеством факторов, обуславливающих этот уровень, что связано как с экономическими предпосылками функционирования в определенном государстве, так и с социальными: индивидуализированными (демографическими, расово-этническими, социально-статусными) характеристиками самих людей, которые формируются у них внутри системы, касается особенностей их жизненного цикла, системы ценностей индивидов и общества в целом, а также готовность, способность или неспособностью, желанием или нежеланием принести экономический эффект в процессе своей жизнедеятельности. Это вытекает в процессе совмещения концепции развития человеческой потенциала и концепции устойчивого развития, которая интерпретируется как такая система организации общества, при которой удовлетворение потребностей нынешнего поколения происходит не в ущерб возможностям удовлетворения потребностей будущих поколений. Как базовый принцип устойчивого развития рассматривается сохранение природного капитала, минимизация внешних эффектов (экстерналий) для будущих поколений. Эти два подхода иногда объединяют в виде концепции устойчивого человеческого развития, который должен быть положен в основу оптимальной структуры социально-экономической системы.

Область применения результатов. Результаты исследования могут быть использованы в таких отраслях научных знаний как финансы, деньги и кредит, социология, отрасль социальной сферы, что позволяет изучить составляющие элементы сложной социально-экономической системы и оптимизировать ее структуру в Украине для повышения уровня жизни населения.

Выводы. Развитые страны имеют относительно сбалансированную структуру социально-экономической системы, которая содержит функциональную инфраструктуру, ощутимый средний класс, активный малый и средний бизнес, тогда как многие другие страны, в том числе и Украины характеризуются крайне низким уровнем доходов как в экономике, так и у населения, а также чрезвычайной поляризацией общества. В целом, учитывая основные различия между постиндустриальными и индустриальными странами, можно выделить особые причины социальной дифференциации населения, характерные для последних, что позволит трансформировать неэффективные социально-экономические системы.

Ключевые слова: трансформация, социально-экономическая система, стратегия, системный подход, экономическая выгода, социальная дифференциация, уровень жизни населения.

EVOLUTIONARY TRANSFORMATIONS OF SOCIAL AND ECONOMIC SYSTEMS

Hordei O.D.,
Patsaj B.D.

Purpose. The object of research is interrelations and interdependence between structural elements of social and economic systems that were transform in the course of evolutionary changes of the international standards of the life's quality.

Methodology. The research based on study of system methodology in proving the objectivity of evolutionary transformations of social and economic systems. The basic methods used in the study – a general theoretical (analysis, synthesis, induction and deduction) to identify of the main principles of social and economic systems. We used an empirical method for the characteristic of the features of the system's optimal structure in Ukraine.

Results. The complexity of research explained by the multi-vector nature of the concept of economic and social development by consideration of transformational changes in social and economic systems. A large

number of factors determine the level of the systems' development, that is connected both with the economic prerequisites of functioning in a certain state, and with social: individualized (demographic, racial and ethnic, social and status) characteristics of the people. Factors that formed in the system characterized by a feature of their life cycle, the system of values of individuals and society in general, as well as the readiness, ability or inability, desire or unwillingness to bring economic effect in the process of their life. It follows in the process of combination the concept of development human potential and the concept of sustainable development which is interpreted as such a system of the organization of society that the needs of present generation occurs not to the expense of the opportunities to meet the needs of future generations. The basic principle of the natural capital, minimization of outer effects (externalities) for future generations is the basic principle of sustainable development. These two approaches sometimes combined in the form of the concept of sustainable human development, which should be the basis for optimum structure of social and economic system.

Practical implications. *The results of the study can be used in industries such scientific knowledge as finance, money and credit, sociology, social sector that allows to study the making elements of difficult social and economic systems and to optimize its structure in Ukraine for increase in the standard of the population's living.*

Conclusions. *The developed countries have a relatively balanced structure of the social and economic systems. They have functional infrastructure, solid middle class, active small and medium business. Many other countries including Ukraine characterized by extremely low level of the income both in economy, and at the population, and extraordinary polarization of society. In general, considering the main differences between the postindustrial and industrial countries, it is possible to allocate the special reasons for the social differentiation of the population, characteristic of the last that will allow transforming inefficient social and economic systems.*

Key words: *transformation, social and economic systems, strategy, system approach, economic benefit, social differentiation, standard of the population's living.*

Вступ. Діалектика суспільних відносин, зокрема еволюція економічних і соціальних відносин у процесі цивілізаційного розвитку країн, призводить до змін, що закономірно відбуваються як у сфері суспільного виробництва, так і суспільній свідомості. Під час трансформації соціально-економічних систем змінюються основні світоглядні засади системи життєвих цінностей, менталітету та способу життя населення і відповідно підходи до оцінки рівня життя.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Сучасні підходи до визначення оптимальної структури соціально-економічної системи враховують усе зростаючу роль нематеріальних благ у забезпеченні потреб та інтересів суспільства. Найбільш відомою є теорія людською капіталу, пов'язана з роботами американського Ед. Денісона (1915–1992) і канадського Г. Джонсона (1923–1979) економістів та лауреатів Нобелівської премії, американських економістів Т. Шульца (1902–1998) та ін. Під людським капіталом розуміється ступінь втіленої в людині здатності приносити дохід (сукупність знань, кваліфікації, здоров'я працівників, що дозволяють підвищувати продуктивність праці). Чинник людського капіталу став важливим джерелом економічного зростання, він пояснює економічну роль освіти, науки, охорони здоров'я, яка раніше розглядалася як споживча і непродуктивна сфера. Одночасно переважаючу економічну складову у досліджуваній системі розглядали відомі класики-теоретики економісти Дж. Гелбрейт (1908–2006), Дж.М. Кейнс (1883–1946), Г. Беккер (1930–2014) та державний діяч З. Бжезинський (1928 р.н.) та ін.

Складність досліджень з цієї проблематики пояснюється багатовекторністю соціально-економічної системи, великою кількістю факторів, що зумовлюють її розвиток, пов'язані як з соціально-економічними і фінансовими умовами в певній державі, так і чітко індивідуалізованими демографічними, расово-етнічними, соціально-статусними характеристиками самих людей, що формуються у них, стосується особливостей їх життєвого циклу, системи цінностей індивідів і суспільства в цілому. Відтак не достатньо приділено уваги питанням еволюційних трансформаційних змін, що відбуваються в досліджуваній системі зумовлених об'єктивними та суб'єктивними факторами розвитку суспільства.

Предмет дослідження. Взаємозв'язки та взаємозалежності між структурними елементами соціально-економічної системи, які трансформуються в процесі еволюційних змін світових стандартів якості життя.

Мета роботи – розгляд природніх факторів і чинників, які зумовили трансформаційні зміни соціально-економічних систем країн та деталізація розглянутих трансформацій для аналогічної української системи для подальшого удосконалення її функціонування у подальшому.

Завдання дослідження. Мета дослідження зумовила постановку і вирішення наступних завдань:

- визначити об'єктивність трансформаційних процесів;
- описати принципи діяльності соціально-економічних систем;
- виділити фактори та чинники впливу на функціонування соціально-економічних систем;
- обґрунтувати основні напрями удосконалення діяльності соціально-економічної системи України.

Методи та методологія дослідження. Дослідження базується на вивченні системної методології під час доведення об'єктивності еволюційних трансформацій соціально-економічних систем. Основні методи, які використанні в дослідженні – це загальні теоретичні (аналізу, синтезу, індукції та дедукції) для виділення базових принципів соціально-економічної системи, а також емпіричний метод (опису) для характеристики основних ознак оптимальності структури досліджуваної системи в Україні.

Постановка проблеми. Застосування системного підходу при дослідженні соціально-економічних систем дозволяє розкрити складний взаємозв'язок численних та різноманітних проблем життєдіяльності

людини, встановити їх природу і характер суперечностей та виробити й обґрунтувати найбільш ефективну стратегію соціального та економічного розвитку. Застосування системного підходу дозволяє досконально і цілісно вивчати різні аспекти, складові (грані), елементи єдиного об'єкта. Соціально-економічна система має складну структуру і складається із економічної, фінансової, бюджетної, освітньої, наукової, медичної, культурної та інших підсистем. Адже вони взаємопов'язані між собою, і при необхідності їх можна представити як підсистеми загальної системи, які взаємозалежні і мають стійкі зв'язки.

Результати дослідження. Для складної системи характерна безліч локальних сфер слабкої стійкості: чим складніше система, тим більше у неї локальних сфер слабкої стійкості і тим слабша стійкість у кожній з них. Стихія складних систем – розвиток (рух), тобто постійне переміщення з однієї сфери слабкої стійкості в іншу під дією зовнішніх і внутрішніх чинників. При тривалому застої складна система втрачає здатність до адаптації, в ній посилюються інерційні складові і вона стає неспроможною усунути наслідки однієї флуктуації, що збудує, до виникнення іншої. У результаті система починає все менш ефективно виконувати свою основну функцію, відбувається її поступове руйнування [1, р. 96–111]. Прості системи характеризуються однією сферою сильної стійкості, в якій і відбувається їх розвиток (рух). Динаміка простих систем полягає у періодичних відхиленнях від точки рівноваги під дією збудувань і поверненні у початковий стан під дією сил «тяжіння». Якщо не відбувається катастрофи (руйнування у результаті одноразової зовнішньої дії), то вони встигають ліквідувати наслідки однієї флуктуації до виникнення іншої, а тому не накопичують руйнівних чинників. Однак, з іншого боку, прості системи можуть мати меншу стійкість за рахунок відсутності додаткових елементів системи, які б виконували превентивні функції щодо дії негативних зовнішніх чинників впливу.

У процесі функціонування соціально-економічної системи основну увагу слід звертати на вивченні когнітивної соціальної компоненти, а не її емоційної складової, які певним чином пов'язані між собою і перебувають у деякому співвідношенні. Оцінка рівноваги компоненти лежить у деякому вимірювальному відрізку, крайніми точками якого є поняття задоволеності або незадоволеності, а емоційний компонент – у відрізку, розташованому між поняттями щастя або нещастя [2, с. 148]. Розвиток соціально-економічної системи характеризується збільшенням задоволеності потреб та інтересів громадян. При цьому слід зазначити, що поняття «задоволеність» більшість авторів визначають як «відчуття, що виникає унаслідок розбіжності між наявною ситуацією і тією, яку людина бажала б мати; відповідність або невідповідність між потребою і дійсністю» [3, с. 35–36]. Зміни у ступенях задоволеності (або рівня життя загалом) можуть відбуватися внаслідок змін у самій соціально-економічній ситуації в країні, її сприйнятті або того й іншого разом [4, р. 8]. Еволюція концепцій індивідуального добробуту призвела до ускладнення підходів до оцінок оптимальної структури соціально-економічної системи з урахуванням дії суб'єктивних чинників і неврахуванням усіх її складових. Відтак в цьому контексті важливо є формування соціально-економічної системи, з метою досягнення соціального та економічного розвитку і в кінцевому підсумку підвищення рівня життя населення.

Можна погодитися з тим, що економічна вигода відіграла і відіграє важливу роль у вчинках людини і суспільства в цілому. Ще у XIX столітті бельгійський визначний вчений Адольф Кетле (1796–1874) встановив, що аналогічно законам фізики існують об'єктивні соціальні закони, які працюють і при виявленні громадської думки населення з будь-якого питання на основі представлених статистичних даних [5].

Насправді соціально-економічна система може бути описана в динамічних термінах, а процеси, що відбуваються в ній, зовні можуть бути інтерпретовані як безперервний і тісно пов'язаний потік дій окремих елементів системи. Згідно з поглядами американського політолога Девіда Істона (1917–2014), соціальна система виглядає «як всеосяжний і вічний процес перетворень» [6, р. 182].

Відповідно і досліджувана система перебуває під впливом факторів двох типів: зсередини суспільства (ендогенні) і ззовні його (екзогенні). Разом ці фактори створюють навколишнє середовище системи. Дану систему можна визначити як взаємодію елементів, за допомогою яких у суспільство вводиться певна система цінностей і за сприянням яких членів суспільства спонукають взяти цю систему цінностей за норму поведінки. Життєздатність системи можна зрозуміти, розглядаючи її як відкриту систему, яка реагує на збудування, зовнішні впливи, перевантаження, залишаючись при цьому в стійкому стані.

Соціально-економічний розвиток формується під впливом двох основних факторів: стану середовища і еталонів порівняння. Поняття «еталон порівняння» складається із зіставлення оцінки таких показників: рівня прагнень (те, чого людина прагнула досягти), очікувань (те, чого людина сподівається досягти найближчим часом), рівності (те становище у суспільстві, якого людина вважає себе гідним), щабля референтної групи (тобто групи, з якою він себе ідентифікує), задоволення особистих потреб (передбачуваний розмір винагороди) та ін.

Усі наукові дослідження, пов'язані з вибором складових соціально-економічної системи, певною мірою розглядають проблему її розвитку у взаємозв'язку з процесами економічного зростання, його темпами, ступенем «інноваційності» та рівнем соціальної захищеності.

Одними з перших, хто критично підійшов до питання про темпи економічне зростання, були американські економіст Дж. Гелбрейт (1908–2006) та державний діяч З. Бжезинський (1928 р.н.). Вони вперше визначили певний взаємозв'язок економічного розвитку з процесами соціального захисту [7]. Особливість теорії економічного зростання, на їх думку, полягає в тому, що немає прямої залежності між доходами і рівнем життя, взаємозв'язок між ними існує до певної межі. На нашу думку, доходи й економічне зростання не зіставні. Такий погляд на рівень соціального захисту є занадто вузьким.

Незважаючи на тісний, хоча і певним чином опосередкований взаємозв'язок між економічним зростанням і соціальним захистом, було б неправильним вважати, що всі життєві блага забезпечуються тільки чинниками матеріального порядку. Про це, зокрема, писав ще англійський економіст Дж.М. Кейнс (1883–1946) у своїй відомій роботі «Загальна теорія зайнятості, відсотків та грошей (General Theory of Employment, Interest and Money, 1936)» [8]. Кейнс вважав, що, коли буде забезпечено задоволення основних матеріальних потреб, зникне прагнення до накопичення грошей і люди почнуть приділяти основну увагу розвитку своїх творчих та інтелектуальних здібностей. Вчений у своїй статті «Бізнес і якість життя» виступав з критикою неухильного зростання виробництва і накопичення матеріальних благ [9, с. 132]. Відповідно стратегія подальшого державного розвитку України у контексті світових тенденцій має базуватися на побудові інформаційного суспільства на постіндустріальних засадах.

Американський економіст М. Олсон (1922–1998) провів дослідження розвитку людського потенціалу, які полягали у пошуку взаємозв'язку між збільшенням зростання доходів та відчуттям задоволеності або незадоволеності життям. У соціально-економічній літературі зустрічаються різні погляди на цю проблему. Деякі вчені схильні вважати, що якщо суспільство бажає жити в гармонії з природою, то необхідне припинення або уповільнення економічного зростання. Свої ідеї вони засновують на результатах негативних наслідків економічного зростання – це кризи сировинна, екологічна, продовольча, навколишнього середовища.

Одночасно з концепцією розвитку людською потенціалу виникла концепція стійкого розвитку, яка трактується як така система організації суспільства, при якій задоволення потреб нинішнього покоління відбувається не в збиток можливостям задоволення потреб майбутніх поколінь. Як базовий принцип стійкого розвитку розглядається збереження природного капіталу, мінімізація зовнішніх ефектів (екстерналій) для майбутніх поколінь. Ці два підходи іноді об'єднують у вигляді концепції стійкого людського розвитку.

Не викликає сумнівів, що соціально-економічний розвиток має базуватися на визначеній концепції для повного врахування усіх елементів системи.

У 1966 року, була видана наукова робота «Соціальні індикатори» за редакції професора Гарвардського університету Р. Бауера (1916–1977), який започаткував цілий напрям американської та західноєвропейської соціології – руху за соціальні індикатори. Ця стадія характеризується тенденцією побудови системи кількісних оцінок на основі квантифікації рівня життя як наукового поняття. Саме тоді соціально-економічні проблеми почали розглядатися в контексті не лише фінансово-економічних, але і соціальних категорій і передусім якості життя [10, р. 119–126].

З другої половини 70-х років ХХ століття усе більше уваги дослідники приділяють концепції «рівня життя, що відчувається», тобто у розрізі суб'єктивістського напрямку розвитку соціально-економічних систем. Відповідно він визначається як дослідження рівня життя з урахуванням якісних показників, передусім системи соціальних показників – суб'єктивних показників рівня життя, які б формували свідомість людини, її відчуття комфортності умов життєдіяльності. Найбільш фундаментальними дослідженнями у сфері «рівня життя, що відчувається» є роботи англійського вченого Ф. Дж. Кемпбелла (1822–1885) і американського політичного діяча У. П. Роджерса (1913–2001), у яких рівень життя пов'язувався не стільки з досягнутим суспільством рівнем економічного розвитку, скільки із сприйняттям індивідуального благополуччя як життя загалом, так і в окремих життєвих сферах.

Основні ідеї, пов'язані з можливістю деталізації поняття «суб'єктивний рівень життя» в дослідженнях західних вчених суб'єктивного благополуччя, полягають в тому, що проводиться тільки загальна оцінка якості життя (не враховуючи показники рівня життя), що складається з емоційної і когнітивної компоненти і виникає унаслідок комбінування результатів аналізу цілого ряду окремих життєвих сфер [11]. Спроби вивчення економічних механізмів забезпечення рівня життя населення, виявлення «ціннісних фільтрів», тих, що опосередковують реальний стан задоволення потреб людей, становлять основну наукову цінність досліджень «суб'єктивного рівня життя» для визначення оптимальної структури соціально-економічної системи.

Уже у 1992 році відомий американський економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки Гері Стенлі Беккер (1930–2014) зазначав, що людина у процесі ухвалення майже всіх важливих рішень і навіть у своїй побутовій поведінці керується економічними міркуваннями (вигідно, не вигідно), інколи не підозрюючи цього. Він вважає, що скоєння злочинів, одруження, розлучення, планування дітей та ін. також пов'язані з економічними міркуваннями. На його думку, як тільки людина переконується, що їй не вигідно здійснювати той або інший вчинок, вона відразу від цього вчинку відмовляється. Як стверджує Г. С. Беккер, свою економічну вигоду розуміє кожна людина з будь-якою мораллю й інтелектуальним рівнем розвитку [12].

Але, з іншого боку, у всіх наявних роботах не розглядається зворотний зв'язок соціального захисту й економічного стану. Необхідно визначити ступінь впливу соціальної складової на всі сфери життєдіяльності індивіда. Якщо ми враховуватимемо усі залежності зворотних негативних зрушень, зможемо ефективніше регулювати соціально-економічні диспропорції шляхом фінансового забезпечення превентивних функцій держави у сфері життєдіяльності населення. З цієї точки зору складові елементи соціально-економічної системи повинні стати інструментами у встановленні доцільності економічного зростання в певній сфері. Ряд інших дослідників має протилежний погляд на проблему економічного зростання. Вони стверджують, що економічне зростання – це невід'ємна умова для соціального розвитку і підвищення рівня життя населення.

Базуючись на проаналізованих дослідженнях та системному підході можна виділити основні принципи досліджуваної системи. Соціально-економічна система, як і інші системи, є адаптивною, тобто може пристосовуватися як до середовища, так і до змін усередині самої себе. Наявність загальності адаптації одночасно є свідченням того, що всім системам, незважаючи на їх численні й істотні відмінності, властива, як мінімум, одна

спільна цільова стратегічна риса – прагнення до самозбереження. Однак слід зазначити, що самозбереження можливе тільки за умови розвитку з урахуванням впливу «змінних» факторів. Тобто будь-яка система не тільки самозберігається, але й еволюціонує, адже без внутрішньої активності жодний розвиток неможливий.

Як і всі інші, соціально-економічна система, є цілеспрямованою, тобто не тільки адаптується до умов існування, але й «діє» відповідно до чітко визначеної мети чи перспективи, основні параметри якої визначаються державною стратегією розвитку. Водночас дана система не є жорстко зумовленою у своїй реалізації основних напрямів діяльності, оскільки прагнення до неухильного виконання оптимальних параметрів плану може призвести (і часто призводить) не до збереження і розвитку системи, а до її нестійкості. Нестійкість виявляється в тому, що, вичерпавши, наприклад, необхідні для розвитку ресурси, система стоїть перед дилемою: або змінювати параметри (тим самим визнавши їх неоптимальними), або знаходити додаткові ресурси. У першому випадку система набуває «de facto» рис нецілеспрямованої. У другому – така система стає агресивною відносно середовища, у якого вона вимушена «запозичувати» обмежені ресурси, що призводить до конфліктних ситуацій, результат яких важко передбачити.

Характерною ознакою цілеспрямованої системи є відносна стійкість її структури і функціонування, виходячи із заданої цільової динаміки. Така система вимушена змінювати свої цілі під тиском зовнішніх чинників, але з появою нової мети в ній не відбувається суттєвих зрушень у структурі і закладених раніше принципах функціонування. Гнучка корекція цілей поведінки дозволяє системі зберігати свою життєдіяльність в достатньо широкому діапазоні зовнішніх і внутрішніх збурень. Кризи, які інколи супроводжують розвиток цілеспрямованої системи, виникають переважно через нездатність (або небажання) органів її управління проводити «м'яку» реформу внутрішньосистемних відносин і змінювати традиційні критерії ухвалення управлінських рішень.

Поєднання адаптивних і цілеспрямованих рис у соціально-економічній системі необхідно також розглядати з точки зору її самоорганізації. Самоорганізація такої системи є концептуально заданою домінантою внутрішнього розвитку, яка переважає над зовнішніми чинниками. Альтернативою самоорганізації є так звана концепція зумовленості, заснована на уявленні про те, що все, що відбувається, чим-небудь спричинене [13, с. 359]. При системному підході «зумовленість у розвитку обумовлена тим, що будь-яка система є частиною надсистеми, яка може визначати цілі і характер руху своїх частин» [14, с. 130].

Важливим індикатором оптимальності досліджуваної системи, на нашу думку є соціальна диференціація. Соціальна диференціація притаманна соціально-економічним системам з різним рівнем розвитку, але можна вважати, що її глибина і поширеність значною мірою залежать від причин, пов'язаних із:

- 1) відсутність науково-обґрунтованої стратегії висхідного інноваційного економічного розвитку соціального спрямування, направленої на подолання бідності та підвищення рівня життя населення;
- 2) державною соціально-економічною політикою, що проводиться, в сфері підтримки осіб, що не мають прийнятних доходів, розширенням середнього класу;
- 3) сучасним рівнем соціально-економічного розвитку держави: обсягами ВВП і накопиченого багатства, виробничого потенціалу країни тощо.

Розвинені країни мають більш-менш збалансовану соціально-економічну інфраструктуру, потужний середній клас, активний малий та середній бізнес, тоді як багато інших країн мають украй низький рівень доходів і дуже поляризоване суспільство. У цілому, враховуючи докорінні відмінності між постіндустріальними й індустріальними країнами, можна виділити особливі причини соціальної диференціації населення, характерні для останніх.

В Україні після останньої кризи 2013–2015 рр. спостерігається процес, притаманний і іншим постсоціалістичним країнам (Білорусі, Грузії тощо). Саме в них відбувається поляризація суспільства, яка супроводжується стримуванням зростання середнього класу при зростанні бідності, безробіття, падінні рівня життя населення, зростанні тіньового сектора економіки тощо. При цьому немає такої державної програми, яка б перешкоджала подальшому збагаченню багатих і зниженню життєвого рівня основної маси населення. Боротьба з бідністю і надання соціальної допомоги населенню проводиться украй неефективно.

Для України проблема соціальної диференціації існувала ще в радянські часи. Але в радянський період серед основних причин переважали загальні, або системні чинники. Крім того, відносно повна зайнятість працездатного населення, безкоштовна система освіти і охорони здоров'я нівелювала глибину соціальної диференціації суспільства, оскільки багатих верств населення виокремити було досить складно. У результаті переходу до ринкової економіки проблеми соціальної диференціації актуалізувалися.

Під час кризи загострюється прояв усіх трьох складових причин соціальної диференціації: фінансової, соціальної і природної. Збільшився відсоток непрацездатного населення, населення з високим рівнем очікувань відносно держави та слабкими позиціями на ринку праці. Особливо слід виділити процес маргіналізації населення, збільшення кількості мігрантів із сільської місцевості в міста, що дезадаптувалися до нових кризових умов, легальних і нелегальних іммігрантів, які поповнюють групу безробітних. Ці процеси є посиленням характерної і для розвинених країн проблеми міграції як однієї із загальних причин загострення соціальної диференціації. Різко негативно виявляється дія чинників регіональної нерівності. Як вже наголошувалося, ця проблема властива і розвиненим державам.

Серед багатьох причин неефективної діяльності соціально-економічної системи в Україні, на наш погляд, слід також назвати групу чинників, які опосередковано належать до економічної складової, але безумовно впливають і рівня життя, і на рівень диференціації населення, а саме: соціальну складову. Необхідно відзначити недостатньо ефективну, безадресну систему соціального захисту, яка надає соціально незахищеним верствам

населення лише незначну підтримку, але не дозволяє вийти з того економічного стану, в якому вони існують. Її дієвість поза сумнівом певною мірою залежить від економічної ситуації в країні, від якості і спрямованості соціальної політики держави, але, у свою чергу, і вона повинна впливати на економічний розвиток.

Висновки. В Україні значна соціальна диференціація населення є наслідком, перш за все, структурних чинників, вона породжується недосконалістю структури соціально-економічної системи. Як правило, суб'єкти, які в основному не мають у своєму розпорядженні ні особових, ні соціальних, ні матеріальних ресурсів для задоволення існуючих потреб та інтересів вбачають основною причиною цього – неефективну економічну та соціальну політику держави. Інша частина – суб'єкти, що володіють значною частиною матеріальних ресурсів – не спроможні здійснювати перерозподіл багатства у соціально корисні сфери суспільного життя. Дійсно, продуктивні навички, ефективна економічна поведінка формуються тільки в умовах порядку, повноцінної економіки і потребують багато часу, що зумовлено еволюційними трансформаційними змінами. Відповідно скорочення соціальної диспропорції та збільшення середнього класу в Україні залежить, перш за все, від позитивних змін у соціально-економічній системі, а не від змін у характері і поведінці людей. Завдання держави вбачається у створенні стабільних умов соціально-економічного розвитку, що дозволить реалізовувати індивідуальні можливості подолання негативних характеристик досліджуваної системи.

Отже, основні важливі причини структурних диспропорцій соціально-економічної системи в Україні мають конкретно-історичний, відкритий характер і не розглядаються як кінцеві та єдиноможливі. У реальному житті названі чинники нерідко утворюють стійкі міжгрупові зв'язки, взаємодіючи один з одним, проявляються один в одному. Разом з тим, розмежування причин існуючих диспропорцій дозволяє більш повно зрозуміти їх суть і скласти деяке уявлення про напрями вдосконалення методології, логіку вивчення соціально-економічної системи, а також виявити шляхи оптимізації її структури, виходячи з об'єктивності процесів трансформаційних змін в історичному контексті.

Список використаних джерел

1. Blanchard P. *Differential Equations, Dynamical Systems, and an Introduction to Chaos* / Blanchard, P.; Devaney, R.L.; Hall, G.R. – London: Thompson, 2004. – 402 p.
2. Водопьянова Н.Е. Оценка уровня удовлетворенности качеством жизни / Н.Е. Водопьянова // *Практикум по психологии здоровья*; под ред. Г.С. Никуфорова. – М.: Питер, 2005. – С. 48–155.
3. *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka* / Redakcja naukowa Janusz Czapirński. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2008. – 484 s.
4. Cella D.F. *Quality of Life: The concept* // *Journal of Palliative Care*. – 1992. – № 8. – P. 8-12.
5. Кетле А. Социальная система и законы, ею управ ляющие / А. Кетле ; [пер. с франц. Л.Н. Шаховской]. – СПб. : Издание Н.Поляков и Ко, 1866. – 313, [5] с.
6. Easton D. *A Systems Analysis of Political Life* / Easton D. – New York : Wiley, 1965 – 507 p.
7. Гэлбрейт Д.К. *Экономические теории и цели общества* / Д.К. Гэлбрейт ; [пер. с англ.]. – М.: Прогресс, 1976. – 405 с.
8. Дж.М. Кейнс *Общая теория занятости, процента и денег* / Джон Мейнард Кейнс ; [В. Драгомир, Л. Курашов, Н. Любимова] ; под ред. Л. Курашова ; [пер. с англ.]. – М.: Гелиос АРВ, 2002. – 352 с.
9. Селигмен Б. *Основные течения современной экономической мысли* / Б. Селигмен. – М. : Наука, 1968. – 435 с.
10. Bauer R. *Social Indicators* / Bauer Robert. – London, 1966. – 357 p.
11. Campbell J.F. *Leabhar na Feinne. I Gaelic texts. Heroic gaelic ballads collected in Scotland* / John Francis Campbell. – London: National Library of Scotland, 1872. – 272 p.
12. Беккер Г. *Человеческий капитал : [главы из книги]* / Г. Беккер // *США: экономика, политика, идеология*. – 1993. – № 1. – С. 110–119.
13. Асратян Э.А. *Иван Петрович Павлов: Жизнь, творчество, современное состояние учения* / Э.А. Асратян. – М.: Наука, 1981. – 438 с.
14. *Теоретические основы системного анализа* / [Новосельцев Виктор Иванович, Тарасов Борис Васильевич, Голиков Виктор Константинович, Демин Борис Евгеньевич] ; под ред. В.И. Новосельцева. – М. : Майор, 2006. – 592 с.

References

1. Blanchard P., Devaney, R.L., Hall, G.R. *Differential Equations, Dynamical Systems, and an Introduction to Chaos*. London : Thompson, 2004. – 402 p.
2. Vodopyanova N.E. *Otsenka urovnya udovletvorennosti kachestvom zhizni* // *Praktikum po psihologii zdorovya* ; pod red. G. S. Nikiforova. – M. : Piter, 2005. – S. 48–155.
3. *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka* / Redakcja naukowa Janusz Czapirński. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2008. – 484 s.
4. Cella D.F. *Quality of Life: The concept* // *Journal of Palliative Care*. – 1992. – №8. – P. 8-12.
5. Kettle A. *Sotsialnaya sistema i zakonyi, eyu uprav lyayuschie* ; [per. s frants. L.N. Shahovskoy]. – SPb. : Izdanie N.Polyakov i Ko, 1866. – 313, [5] s.
6. Easton D. *A Systems Analysis of Political Life*. – New York : Wiley, 1965 – 507 p.
7. Helbreyt D.K. *Ekonomicheskie teorii i tseli obschestva* ; [per. s angl.]. – M. : Progress, 1976. – 405 s.

8. Dzh. M. *Keyns Obschaya teoriya zanyatosti, protsenta i deneg* ; [V. Drahomir, L. Kurashov, N. Lyubimova]; pod red. L. Kurashova ; [per. s angl.]. – M. : Helios ARV, 2002. – 352 s.
9. Seligmen B. *Osnovnyie techeniya sovremennoy ekonomicheskoy myisli*. M. : Nauka, 1968. – 435 s.
10. Bauer R. *Social Indicators*. – London, 1966. – 357 p.
11. Campbell J.F. *Leabhar na Feinne. I Gaelic texts. Heroic gaelic ballads collected in Scotland*. – London: National Library of Scotland, 1872. – 272 p.
12. Bekker H. *Chelovecheskiy kapytal* : [glavyi iz knyhy] // SShA: ekonomika, polytyka, ydeolohyia. – 1993. – № 1. – S. 110–119.
13. Asratian E.A. *Yvan Petrovych Pavlov: Zhyzn, tvorchestvo, sovremennoe sostoianye uchenyia*. – M. : Nauka, 1981. – 438 s.
14. *Teoretycheskye osnovy systemnoho analiza* / [Novoseltsev Vyktor Yvanovych, Tarasov Borys Vasylevych, Holykov Vyktor Konstantynovych, Demyn Borys Evhenevych] ; pod red. V.Y. Novoseltseva. – M. : Maior, 2006. – 592 s.

ДАНИ ПРО АВТОРІВ

Гордей Оксана Дмитрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів
e-mail: oksana@ukr.net

Пацай Богдан Дмитрович, кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики

e-mail: pacaj@ukr.net

Університет державної фіскальної служби України

вул. Університетська, 31, м. Ірпінь Київська обл., 08201, Україна

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Гордей Оксана Дмитриевна, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры финансов
e-mail: oksana@ukr.net

Пацай Богдан Дмитриевич, кандидат физико-математических наук, доцент, доцент кафедры экономической кибернетики

e-mail: pacaj@ukr.net

Университет государственной фискальной службы Украины

ул. Университетская, 31, м. Ирпень Киевская обл., 08201, Украина

DATA ABOUT THE AUTHORS

Hordei Oksana, Doctor of Economics, Professor, Professor Department of the Finance
e-mail: oksana@ukr.net

Patsai Bogdan, Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Pro-fessor, Department of Economic Cybernetics

e-mail: pacaj@ukr.net

University State Fiscal Service of Ukraine

University's street, 31, Irpin, Kyiv region, 08201, Ukraine

УДК 314.17

РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Коваль С.П.

Предметом статті є дослідження політики зайнятості населення в Україні, спрямованої на формування механізму державного регулювання в сучасних умовах розвитку ринку праці. У статті розглянуто і проаналізовано сучасний стан вітчизняного підприємництва.

У дослідженні використовувались загальнонаукові та спеціальні методи: аналізу та синтезу, аналогії та порівняння, експертних оцінок тощо.

Результати роботи. Проведено аналіз теоретичних підходів до ринкових засад розвитку сфери зайнятості населення в Україні. Надано пропозиції щодо формування механізму та інструментів державного регулювання ринку праці в сучасних умовах розвитку підприємництва.

Результати дослідження можуть бути використані всіма зацікавленими сторонами, у тому числі органами державної виконавчої влади при вдосконаленні механізмів реалізації соціально-економічної політики зайнятості та державного регулювання ринку праці України.

Висновки. 1. На сьогодні система державного управління процесами на ринку праці потребує використання комплексного підходу у вигляді формування дієвого механізму регулювання.

2. Розв'язання цього та багатьох інших завдань полягає, зокрема, у розробці дієвих інструментів механізму державного регулювання ринку праці.